

Muuttuuko yleissivistys?

Yleissivistys kansalaisopistolaisten ja lukiolaisten kertomuksissa

Sirkku Saarinen & Tuukka Tomperi & Anna Wallin & Jari Eskola

Johdanto

'Yleissivistys' on sanana vakiintunut niin tavanomaiseen käyttöön nykysuomessa, ettei se tunnu enää edes vaativan selitystä. Yleissivistykseen viittaaminen vaikuttaa olevan vähintään yhtä yleistä kuin viittaaminen sen kantasanaan, 'sivistys'. Nämä käsitteet ovat vakiintuneet myös koulutuspoliittisiin yhteyksiin. Viime aikoina yleissivistys on noussut kasvatustieteellisen keskustelun keskiöön erityisesti peruskoulun ja lukion opetussuunnitelmauudistusten myötä (mm. Halinen, Holappa & Jääskeläinen 2013; Jantunen & Ojanen 2016; Jauhiainen & Tähtinen 2015; Laukia 2016).

'Sivistyksen' ja 'yleissivistyksen' käsitteet liittyvät ja limittyvät toisiinsa tiiviisti, ja laaja käsitehistoriallinen viitekehys tekee niiden erittelystä haastavaa. Vastaavia käsitteitä ei esiinny kuin tietyissä kielissä, joihin ne on omaksuttu saksalaisen kulttuurin ja 1700–1800-lukujen taitteen uushumanistisen ajattelun vaikutuksesta. (Kokko 2010; Rantala 2006; 2013; Siljander 2014, 32–40; Tieteen termipankki 2017.) Suomeenkin niiden käyttö on nykymerkityksessään tullut 1800-luvun aikana käännöksenä ruotsin *bildning*-käsitteestä, joka puolestaan on lähtöisin saksan *Bildung*-käsitteestä. Kantasanana on näissä kielissä 'bild' eli kuva, joka viittasi kristillisen imago Dei -opin ajatukseen ihmisestä Jumalan kuvana, jonka kaltaiseksi voi tulla *sivistämällä* itseään (Niini-luoto 2016, 118; Rantala 2013, 72; Siljander 2014, 33–34). Suomessa sen sijaan 'sivistys' on alun perin johdannainen sitä huomattavasti vanhemmasta sanasta

'siveä', jolle läheisiä ovat myös ihmistä kuvaavat 'siveellinen' ja 'siivollinen'. Toisin sanoen sivistys on alun perin viitannut hyviin tapoihin, rauhalliseen käytökseen ja siisteyteen. Verbi 'sivistää' on puolestaan tarkoittanut muun muassa siivoamista, raivaamista ja koristamista sekä pellavaa käsiteltäessä viimeisen silauksen tekemistä harjaamalla. Yleisemminkin sillä on voitu tarkoittaa silittämistä, tasoittamista ja viimeistelemistä. (Häkkinen 2004, 1167–1168; Rapola 1991.)

Opillisessa ja kirjallisessa käytössä sanaa ryhdyttiin 1800-luvun alkupuolella kuitenkin soveltamaan vastineena saksan *Bildungille* ja ruotsin *bildningille*, jolloin se omaksui niitä vastaavia sisältöjä erittäin laajassa merkitysyhteydessä 'kulttuurin', 'ihmisyden', 'kasvun' ja 'valistuksen' kaltaisiin kasvatuksen ja kulttuurin ydinkäsitteisiin. 'Sivistyksen' käsitettä on tässä merkityksessä käyttänyt mahdollisesti ensimmäisenä kirjallisesti Reinhold von Becker 1820-luvulla (Rapola 1991), joskin sen käyttö yleistyi vasta vuosituhatlupua kohden. Käsitteen yleistyminen 1800- ja 1900-luvuilla liittyi aikakauden pyrkimykseen luoda käsitystä yhtenäisestä kansakunnasta ja kansallisesta identiteetistä, joita kansan yhteinen sivistysperintö pohjustaisi. Suomalaisen aatehistorian avaintöksessä, J. V. Snellmanin *Valtio-opissa* (1842, *Läran om staten*), ruotsinkielinen *bildning* johdoksineen esiintyy kolmatta sataa kertaa (ks. myös Väyrynen 1992, erit. 147–160). Tyypillinen se on myös muiden 1800-luvun suomalaisen kulttuurin suurmiesten kirjoituksissa, kuten Z. Topeliuksella ja jo Snellmania ennen hänen opettajallaan professori J. J. Tengströmillä. Tästä ruotsinkielisestä vastineesta termin käyttötavat ja merkitysyhteydet siirtyivät suomen kielen sivistys-sanaan johdoksineen. (Kokko 2010; Niiniluoto 2016, 118; Rantala 2013; Rapola 1991; Tieteen termipankki 2017.)

Ruotsinkielinen *allmänna bildning*, ja hieman myöhemmin yhtenäiseksi termiksi muuntunut *allmänbildning*, yleistyivät Suomessa kuitenkin vasta 1860- ja 70-lukujen aikana. Tähän vaikuttivat luultavasti erityisesti vuosien 1856 ja 1872 uudet koulujärjestykset sekä niitä edeltänyt monivaiheinen keskustelu, jossa esitettiin näkemyksiä oppikoulu- ja lukiokoulutuksen jakamisesta erilaisiin linjoihin eri elämänuria varten. Esimerkiksi opillisen sivistyksen, virkamiessivistyksen sekä teknillisen ja reaalisivistyksen painotuksille esitettiin toisistaan hieman poikkeavia lukiomuotoja. Yleissivistävyyden ajatus

kuitenkin liittyi koko lukiokoulutukseen, sittemmin uuden linjakokouksen aikana niin lyseoiden klassillisiin kuin reaalinlinjoihin. (Hanho 1955, 86; Kiuasmaa 1982, 19–21; Tähtinen 2007, 113–121.) Ruotsinkielisten termien tapaan suomen yleissivistys kehittyi sanaliitosta sanaksi siten, että ’yleisestä sivistyksestä’ puhuminen vähitellen yhdistyi ’yleissivistyksen’ käsitteeksi. Varhaisimpia ’yleissivistyksen’ esiintymiä yhdyssanana löytyy esimerkiksi sanomalehdistä 1880-luvun ensimmäisiltä vuosilta. Erillisinä sanoina käsite esiintyy myös Agathon Meurmanin toimittaman ensimmäisen suomenkielisen tietosanakirjan nimessä *Sanakirja yleiseen sivistykseen kuuluvia tietoja varten*, ja yhdyssanana Meurman käyttää sitä teoksen johdannossa: ”Mutta kaikissa tapauksissa laajenee ja kohoaa yleissivistyksen ala, ja tietty on siis, että tämmöisen kirjan täytyy yhä laajemmalle koskea.” (Meurman 1883.)

Sivistyksen ja yleissivistyksen käsitteiden käyttötavat olivat joka tapauksessa jo 1900-luvun alkuun tultaessa muotoutuneet suurin piirtein nykyistä vastaaviksi. Nykyisenä erityispiirteenä voi kuitenkin pitää sitä, miten tavallista juuri yleissivistyksen käsitteen esiintyminen on viime vuosikymmeninä ollut. Se näyttää lisäksi olevan suomen kielessä tyypillisempi sana sekä arkikielessä että koulutuspuheessa kuin vastaavasti *Allgemeinbildung* ja *allmänbildning* saksaksi ja ruotsiksi. Myös sen ala on laajentunut sadan vuoden takaiseen nähden. Esimerkiksi virallisessa koulutushallinnon ja säädösten terminologiassa se on keskeinen käsite, joka nimeää koulujärjestelmän pohjustavat tasot ja erottaa ne sekä ammatillisesta koulutuksesta että korkeakoulutuksesta. (Ks. esim. OPH 2017.) Yleissivistävä koulutus tarkoittaa niitä koulumuotoja, jotka eivät ole vielä ammatillisesti eivätkä akateemisesti erikoistuneita, vaan yleisiä ja perusvalmiuksia rakentavia.

Niin arkisten kuin koulutuspoliittisten keskustelujen seuraaminen kuitenkin myös osoittaa, miten epämääräinen ja avoin yleissivistyksen käsite edelleen on. Runsaasta käytöstä huolimatta sitä harvoin pyritään rajaamaan ja määrittelemään tarkasti. Asiantuntijoidenkin puhe yleissivistyksestä kääntyy herkästi luetteloiksi ja vaatimuksiksi siitä, mitä yleissivistykseen pitäisi sisältyä, toisin sanoen normatiivisiksi kannanotoiksi analyttisten erittelyjen sijaan. Julkisessa keskustelussa sitä käytetäänkin varsin usein retorisenä terminä, joka palvelee argumentaation oikeuttamista. Esimerkiksi koulutuspoliittinen

puheenvuoro jonkin oppiaineen asemasta perusasteen tai lukion tuntijaossa perustellaan usein vetoamalla siihen, että oppiaineen sisällöt ”kuuluvat osaksi yleissivistystä”, jolloin päädytään herkästi kehämäisiin argumentteihin: jokin oppiaine kuuluu kouluun, koska se on osa yleissivistystä, ja yleissivistys on sitä, mitä koulussa opetetaan. (Jantunen & Ojanen 2016, 125; Keinänen 2002, 32–35.)

Arkisemmissa yhteyksissä toisia ihmisiä – esimerkiksi television tietovisojen kilpailijoita – puolestaan arvioidaan moittien tai ihailien viittaamalla siihen, millainen heidän ”yleissivistyksensä taso” on. Tällöin yleissivistys näyttää kuvaavan sitä, mitä sivistyneen ihmisen pitäisi tietää – ja yleissivistyksen taso on ilmeisesti sitä korkeampi, mitä enemmän ja laaja-alaisemmin erilaisista asioista on perillä. Mutta mistä kaikista asioista pitäisi olla perillä ollakseen riittävästi yleissivistynyt? Sen paremmin arkikäytössä kuin koulutuspoliittisissa kiistoissakaan ei yleensä pysähdytä perusteellisemmin pohtimaan tästä kumpuavaa problematiikkaa: mikä tekee yleissivistyksestä yleissivistystä, onko se pysyvä vai muuttuva ilmiö, kuinka jaettuja tai erilaisia käsityksemme yleissivistyksestä ovat ja niin edelleen.

Yhtenä kaikkein tutuimmista kasvatuskäsitteistä yleissivistys on siis samalla sekä taajasti käytetty että merkitykseltään häilyvä – sekä tuttu että outo. Tämä tekee käsitteestä ja sitä koskevista käsityksistä kiinnostavan kasvatus-tieteellisen tutkimuskohteen. Käsillä olevassa tutkimuksessa tarkastellaan yleissivistyksen käsitteen rajoja ja laajuutta sekä käsitteen muuttuvuutta. Tutkimalla eri sukupolvien käsityksiä yleissivistyksestä voidaan päästä jäljille siitä, kuinka pitkälti yhteinen tai jaettu käsitys yleissivistyksestä on, ja muuttuuko käsitys yhteiskunnallisten muutosten myötä. Aineiston tarkastelun pohjustamiseksi yleissivistyksen käsitteen herättämiä kysymyksiä jäsennellään seuraavaksi avaamalla käsitteeseen liittyviä jännitteitä.

Yleissivistyksen käsitteen jännitteitä

Sivistyksen merkityksissä on ensinnäkin aina ollut sekä *elitistisiä* että *tasa-arvoisia* juonteita. Keskeisenä motiivina 1800-luvun sivistysajattelussa olivat yleisen sivistystason kohottaminen sekä valistava ja edistävä ”kansansivistyk-

sellinen” työ myös aikuisväestölle suunnattuna ideaalina (Koski & Filander 2009, 123–126). Silti termi ”sivistyneistö” on viitannut pysyvästi vain ylempiin yhteiskuntaluokkiin tai korkeammin koulutettuihin kansanosiin, ja ”sivistys-elämä” on tarkoittanut korkeakulttuurista ja kirjallisesti oppinutta julkisuutta (Rantala 2013, 22). Jaottelu sivistyneisiin ja sivistymättömiin on varsinkin alkuaan 1800-luvulla sijoittunut pitkälti säätyjen sekä ruotsin- ja suomenkielisen väestön välille (Jauhiainen & Tähtinen 2015, 126). ”Yleistä kansalaissivistystä” tarjottiinkin käytännössä erilaisena eri kansankerroksille: rahvaalle sitä oli kansakoulu, porvaristolle oppikoulu ja virka- ja oppisäädyille yliopisto (Heikkinen 1995, 204).

Myös alkuperäiseen yleissivistyksen (*Allgemeinbildung*) ideaan sisältyi jo Humboldtilla ja muilla uushumanisteilla ajatus, että sivistyksen tulisi olla kaikkien saavutettavissa, ei vain eliitin yksinoikeus (Klafka 2000). Käytännössä kuitenkin uushumanistien näkemyksillä oli voimakkaasti elitistiset vaikutuksensa etenkin kirjallisen sivistyksen ja esimerkiksi klassillisten kielten korostumisena. Humboldtin sivistyskäsitys tunnetaankin yhä parhaiten yhteydestä yliopistokoulutukseen ja sivistysyliopiston ideaan. Keskeiseksi muodostui etenkin yleissivistyksen erottaminen ammattiopinnoista (Tröhler 2012, 153). Suomessakin erottelu on pitänyt tiukasti pintansa, ja esimerkiksi ehdotukset lukion ja ammattikoulutuksen yhdistämisestä nuorisoasteen kouluksi on tyrmätty. Vaikka yleissivistyksen ajatellaan olevan yhteistä, vain osa ikäluokasta jatkaa yleissivistyksen hankkimista lukiossa, ja tietyt elitistishenkiset ennakkoluulot lukio- ja ammattiopintojen jaosta ovat edelleen tyypillisiä.

Samalla herää kysymys, missä määrin yleissivistys on ylipäänsä sidoksissa muodolliseen *koulutukseen* – ja voiko myös eletty *elämä* koulun ulkopuolella sivistää. Sivistys on toki alusta asti yhdistetty opetuksen ja koulutuksen myötä tapahtuvaan kehittymiseen (Laukia 2016, 57; Rantala 2013, 72). Nykyäänkin yleissivistys nähdään koulutusta kannattelevana tavoitteena. Perusopetusta pidetään yleissivistyksen luomisen pohjana (OPH 2014, 14). Yleissivistyksen tavoittelua on kuvattu yksilön elinikäiseksi pyrkimykseksi (OPH 1993, 15). Elinikäiseen sivistymiseen on suuntauduttu etenkin niin sanotun ”vapaa sivistystyön” kentällä, jolla on Suomessa pitkät ja vahvat perinteensä. Tällöin sivistysprosessin katsotaan olevan ihmisenä kehittymistä sekä itsenäisen ajattelun

ja vapaan tahdon vahvistumista vuorovaikutuksessa toisten kanssa (Siljander 2014, 37–39). Sivistävää vuorovaikutusta käydään niin muodollisen koulutuksen piirissä kuin opintojen ulkopuolellakin.

Kirjallisen tai koulusivistyksen rinnalla onkin suomen kielessä tavallista puhua myös *sydämen sivistyksestä*. Koulutuksessa korostetaan pääasiassa tietojen ja taitojen opettamista (Jantunen & Ojanen 2016, 125). Sydämen sivistys puolestaan viittaa sivistykseen, joka ei kartu koulutuksella hankitusta tiedollisesta osaamisesta. Sydämen sivistykseen voi kuulua esimerkiksi humaani asenne muuta kohtaan, ihmisarvon vaaliminen, itsensä ja toisten ihmisten arvostaminen ja hyväksyminen sekä elämän kunnioittaminen. Sydämen sivistys painottaa sivistystä ihmisenä kasvamisena. (Jantunen & Ojanen 2016, 132; Ojanen 2010, 12.) Tällöin kasvatuksen päätehtäväksi tulee ohjata tätä ihmisen kasvuprosessia itsenäisiä valintoja tekeväksi moraalisubjektiksi (Värrö 2010, 46). Sivistyminen on silloin tietojen ja taitojen laajempi ja syvempi ilmiö.

Laaja-alaisuus on kuulunut olennaisesti yleissivistyksen käsitteeseen. Yleissivistys heijastaa paitsi tasa-arvoisen koulutuksen tavoitetta, myös yleisyyttä opetuksen sisältöjen suhteen: tulisi pyrkiä osaamisen laajuuteen eikä erikoistumiseen (Jantunen & Ojanen 2016, 125). Kantasana sivistyksen sisältää ajatuksen yleisistä valmiuksista yksittäisiin osa-alueisiin keskittymisen sijasta (Siljander 2014, 37). Valtioneuvoston perusopetusta säätelevän asetuksen kolmannen pykälän mukaan ”Opetuksen tavoitteena on oppilaan laajan yleissivistyksen muodostuminen, maailmankuvan avartuminen ja syveneminen.” Koulujärjestelmässä syntyy kuitenkin aina erimielisyyksiä siitä, mistä yksittäisistä tiedoista, taidoista ja oppiaineista laajan yleissivistyksen katsotaan koostuvan, ja onko listaa näistä mahdollista edes tehdä. Aivan kuten oppiaineiden asemaa koulussa, myös yksittäisten tiedon kappaleiden merkityksellisyttä perustellaan usein esittämällä, että asia ”kuuluu yleissivistykseen” (Jantunen & Ojanen 2016, 125).

Vaikka yleissivistys on yksittäisen ihmisen näkökulmasta sivistymisen *kokonaisvaltainen prosessi*, jota ei voi jakaa osiin, opetussuunnitelman tehtävänä on listata ne kokonaisuuden *yksittäiset osatekijät*, joilla koulutuksessa pyritään kohti yleissivistystä (OPH 1993, 17). Suomalaista koulutusta on kuitenkin kritisoitu yksittäisiin tietoihin keskittymisestä ja kokonaisuusien ymmärtämi-

sen vähättelystä (Jantunen & Ojanen 2016, 126). Kriittikkiin liittyy nykyinen vilkas keskustelu oppiaineiden integraatiosta ja niin sanotusta ilmiölähtöisestä oppimisesta perinteisen oppiainejaon haastajana. Yleissivistyksen osien ja kokonaisuuden ongelma nousee esiin myös kiisteltäessä siitä, kuinka suuressa määrin lukio-opinnoissa voidaan lisätä valinnaisuutta ja toisistaan erkaantuvia opintopolkuja. (esim. OKM 2013; YLE 2013; OKM 2016; YLE 2016.)

Sivistystä määrittää aina perustava kahtalaisuus niin *yksilöllisenä* kuin *kollektiivisena* ilmiönä. Yksinkertaistaen sivistys voidaan nähdä yksilön ominaisuutena, ja sivilisaatio yhteisön ominaisuutena (Hirsjärvi 1998, 169). Sivilisaation voidaan kuitenkin myös ajatella rakentuvan yksittäisten ihmisten sivistyksestä. Koko sivistysteoreettisen ajattelun ytimessä oli pyrkimys hahmotella sitä, miten yksilö on suhteessa häntä suurempaan kokonaisuuteen, jonka yhteisön – tai 1800-luvun sanastoa käyttäen kansan, valtion ja ihmiskunnan – kulttuuri ja historia muodostavat. Sivistys oli kollektiivinen perintö, josta yksilösubjekti pääsi osalliseksi omassa sivistysprosessissaan, ja saattoi lopulta antaa oman panoksensa kollektiivisen sivistyksen kehittämiseen. (Klafki 2000; Lüth 2000; Siljander 2014, 32–40.)

Myös yleissivistystä pitää tarkastella sekä yksilön että yhteisön kysymyksenä. Yksilöt vaikuttavat osaltaan siihen, millaisten asioiden ajatellaan kuuluvan yleissivistykseen ja samalla yhteisö vaikuttaa yksilön käsityksiin yleissivistyksen sisällöstä. (OPH 1993, 15–16.) Yleissivistys ei olekaan vain yksilön, vaan myös yhteisön identiteetin, rakennusprosessi. Lisäksi koska yksilöt voivat kuulua samanaikaisesti moneen yhteisöön, yleissivistyksen idea edellyttää myös näiden pienyhteisöjen rajojen ylittämistä. Yhteiskunnassa toimimisen kannalta on tarpeen, että käsitys yleissivistyksestä ja sen sisällöstä on jossain määrin yhteinen. Jaetut tiedot, arvot ja valmiudet auttavat yhteisön jäseniä ymmärtämään toisiaan. Ne estävät jyrkkää eristäytymistä irrallisiin alakulttuureihin tai esimerkiksi tieteen ja sen sovellusten hajoamista kokonaan eri alojen suljettuihin asiantuntijapiireihin. (OPH 1993, 16; Jantunen & Ojanen 2016, 125.) On siis perusteltua pohtia, ovatko käsityksemme yleissivistyksestä edelleen *jaettuja* vai sittenkin jo toisistaan paljolti poikkeavia.

Tutkimusasetelma

Tähän asti on tarkasteltu yleissivistyksen käsitteen menneisyyttä ja sen herättämiä kysymyksiä. Aineiston perusteella katse on tarkoitettu kohdistaa nykyhetkeen ja tulevaisuuteen: mitä yleissivistyksen voidaan katsoa olevan nyt ja mitä se voisi olla tulevaisuudessa? Tämän tarkasteluun ja tulosten jäsentelyyn hyödynnetään edellä kuvattuja yleissivistyksen käsitteen jännitteitä ja pyritään vastaamaan seuraaviin tutkimuskysymyksiin:

- Mitä yleissivistykseen katsotaan kuuluvan kansalaisopistolaisten ja lukiolaisten mukaan?
- Miten käsitykset yleissivistyksestä muuttuvat?

Aineisto (N=155) kerättiin yhdeltä lukiolta ja kolmelta eri kansalais- tai työväenopistolta, kahdesta eri kaupungista. Vastaajat olivat joko lukiolaisia tai vapaan sivistystyön, eli työväenopistojen ja kansalaisopistojen, järjestämässä koulutuksessa. Aineistonkeruu toteutettiin kurssien kokoontumisten yhteydessä ja siitä sovittiin etukäteen opettajan tai kurssin pitäjän kanssa. Kurssin osallistujat saivat tilaisuudessa päättää osallistumisestaan tutkimukseen.

Käsitteen sisällöllisten merkitysten lisäksi tarkoituksena on selvittää, onko käsitys yleissivistyksestä muuttunut sukupolvien välillä. Täten tutkimus kohdistetaan kahdelle keskimäärin eri ikäluokkia edustavalle vastaajaryhmälle. Kiinnostuksen kohteena ovat sellaiset näkemykset, mielikuvat ja merkitykset, joita vastaajat liittävät yleissivistyksen käsitteeseen.

Aineistonkeruumenetelmänä käytetty eläytymismenetelmä antaa hyvän lähtökohdan tutkimuksen tavoitteeseen tarkastella yleissivistyksen käsitteeseen liitettäviä mielikuvia sekä sen mahdollisuuksia ja muuttuvuutta. Eläytymismenetelmässä vastaajat jatkavat omin sanoin heille annettua kertomuksen alkua, eli kehyskertomusta, jonka perusteella he eläytyvät kuvitteelliseen tilanteeseen. Kertomukset eivät siten ole suoria kuvauksia todellisuudesta, vaan hahmottelevat käsitteeseen liitettyjä merkityksiä, sen rajoja ja mahdollisuuksia. (Eskola & Wallin 2015, 56; Wallin, Helenius, Saarinen-Kauppinen & Eskola 2015, 247–248.)

Eläytymismenetelmän periaatteiden mukaisesti kehyskertomuksesta luotiin kaksi variaatiota, joissa muuttujana toimi aika:

1. *Tapasit sattumalta junamatkanalla tuttavasi. Puhuitte siitä, millaista yleissivistystä tällä hetkellä tarvittaisiin. Kerro vapaasti keskustelustanne.*
2. *Tapasit sattumalta junamatkanalla tuttavasi. Puhuitte siitä, millaista yleissivistystä parinkymmenen vuoden päästä tarvittaisiin. Kerro vapaasti keskustelustanne.*

Aineistonkeruu pyrittiin toteuttamaan siten, että vastaajia johdateltiin mahdollisimman vähän. Tutkimuksen aihe ja tieteenala paljastettiin vasta lopuksi sen jälkeen, kun kaikki kertomukset oli kerätty. Aiheen ja tieteenalan lisäksi myöskään eläytymismenetelmän ideaa ei paljastettu ennen kertomusten kirjoittamista, ja vastauspaperit sekoitettiin etukäteen niin, että vierekkäin istuvat vastaajat saivat kirjoittamisensa pohjaksi eri kehyskertomusvariaation. Vastaajat kirjoittivat kertomuksensa käsin paperiselle lomakkeelle.

Vastaamiseen käytettiin aikaa 10–20 minuuttia, minkä jälkeen paljastettiin tutkimusaihe ja se, että kehyskertomuksia oli kaksi erilaista. Lisäksi vastaajille tarjottiin mahdollisuus kysymysten esittämiseen ja vapaaseen keskusteluun. Tähän tilaisuuteen tarttuivat lähinnä kansalaisopistolaiset, joiden keskuudessa keskustelu oli niin antoisaa, että sitä päätettiin joissain vastaajaryhmissä jatkaa vielä aineistonkeruun valmistumisen jälkeen sovituisissa keskustelutilaisuuksissa. Vastaajille annettiin myös mahdollisuus saada tietoa tutkimuksen tuloksista sähköpostitse.

Yhteensä kertomuksia kertyi 155 kappaletta, joista 83 kerättiin lukiolaisilta ja 72 kansalaisopistolaisilta. Aineiston jakautuminen oppilaitoksittain, kehyskertomuksittain ja taustamuuttujien perusteella on esitetty taulukossa 1. Aineistonkeruun yhteydessä kaikilta vastaajilta tiedusteltiin taustamuuttujina sukupuolta. Suurin osa tutkimukseen osallistuneista oli naisia. Varsinkin kansalaisopistolaisissa naisia ($n=60$) oli huomattavasti miehiä ($n=12$) enemmän. Lukiolaisilla ero naisten ($n=52$) ja miesten ($n=30$) osallistumisessa oli pienempi.

Kansalaisopistolaisilta kysyttiin sukupuolen lisäksi myös ikää ja korkeinta suoritettua koulutusta. Anonymiteetin varmistamiseksi taustatietoja kysyttiin vain tutkimuksen kannalta tarpeellisella tarkkuudella. Synnyinvuoden sijaan kysyttiin synnyinvuosikymmentä, ja koulutus jaettiin kolmeen asteeseen. Perusasteeseen kuuluviksi luettiin kansakoulu, kansalaiskoulu, keskikoulu ja

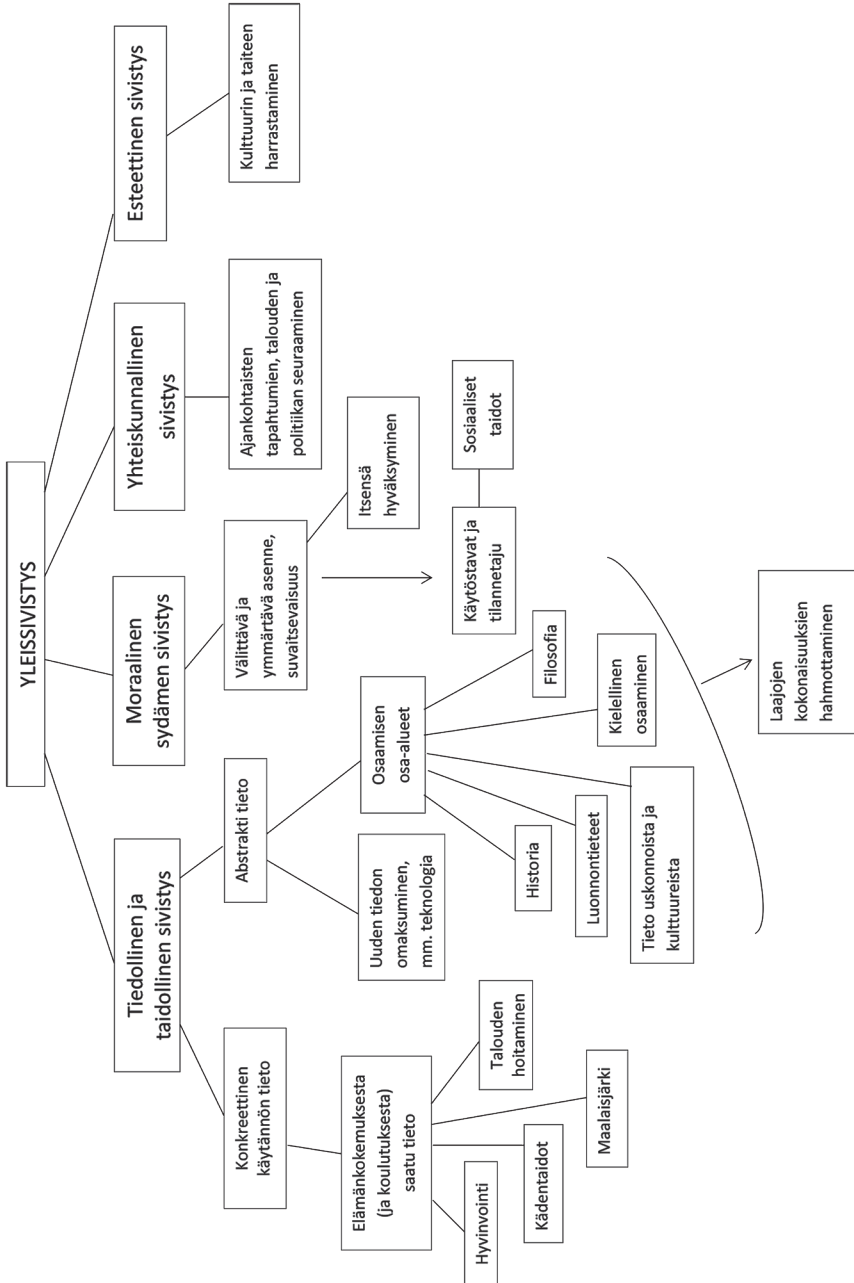
peruskoulu, toiseen asteeseen lukio, ammattikoulu ja -opisto ja kolmanteen asteeseen (ammatti)korkeakoulu ja yliopisto. Vastaajat ohjeistettiin rastittamaan näistä tasoista korkein suoritettu koulutus.

Suurin osa vastaajista oli suorittanut toisen asteen koulutuksen ($n=41$), eli he olivat suorittaneet lukio-, ammattikoulu- tai ammattiopistokoulutuksen. Suurin osa kansalaisopistolaisista oli 40-luvulla ($n=37$) tai 50-luvulla ($n=20$) syntyneitä. Muiden vuosikymmenien edustajia oli vain muutamia. Vanhimmat vastaajat olivat 30-luvulla syntyneitä ja nuorimmat 80–90-luvuilla syntyneitä. Suurimmillaan ikäero oli siis samaa suuruusluokkaa kuin lukiolaisten ja kansalaisopistolaisten välillä keskimäärin, eli 50–60 vuotta.

Taulukko 1. Aineisto pähkinänkuoressa

	<i>n</i>	<i>Naiset</i>	<i>Miehet</i>	<i>Vuosikurssi/ Ikäryhmä</i>	<i>Koulutustaso</i>	<i>Variaatiot</i>
Lukio	83	52	30	1 = 18 2 = 30 3 = 35	Perusaste	1 = 41 2 = 42
Kansalaisopistot	72	60	12	1930 = 5 1940 = 37 1950 = 20 1960 = 5 1970 <= 5	Perusaste = 11 Toinen aste = 41 Kolmas aste = 20	1 = 36 2 = 36
Yhteensä	155	112	42			

Aineistonkeruun jälkeen kertomukset koodattiin ja litteroitiin sähköiseen muotoon, mikä helpotti aineiston jäsentelyä muun muassa hakutoimintojen ja muotoilujen tekemisen mahdollistumisen kautta. tarinat jaoteltiin kehyskertomusvariaation mukaan ja numeroitiin säilyttäen koodauksessa mukana myös kerätyt taustatiedot. Aineiston analyysi aloitettiin etsimällä aineistosta tutkimuskysymysten kannalta relevantteja lauseita, mainintoja ja ajatuskokonaisuuksia, ja muodostamalla näistä aineistolähtöisesti alateemoja. Toisiinsa liittyvät alateemat jaoteltiin myöhemmässä vaiheessa laajempien pääteemojen alle. Lopuksi aineisto kvantifioitiin laskemalla kuinka monessa tarinassa kukin teema esiintyi. Aineiston hahmottamisen helpottamiseksi teemat koottiin ajatuskartaksi, joka on esitetty tuloksissa kuviossa 1.

Kuvio 1. Analyysin tulokset

Tulokset

Yleissivistykseen yhdistetyt osa-alueet

Kuvioon 1 on koottu vastaajien käsitykset yleissivistyksestä ja siihen kuuluvista osa-alueista. Pääluokkia edustavat tiedollinen ja taidollinen sivistys, moraalinen sydämen sivistys, yhteiskunnallinen sivistys ja esteettinen sivistys. Näistä tiedollinen ja taidollinen sivistys erottui vahvimmin aineistosta, esteettinen sivistys heikoimmin.

Tiedollinen ja taidollinen sivistys voidaan jakaa vastausten perusteella konkreettiseen ja abstraktiin tietoon. Konkreettiseksi tiedoiksi ($K=12/L=13$) mainittiin erityisesti omasta terveydestään, hyvinvoinnistaan ja taloudestaan huolehtiminen. Osassa ($K=7/L=5$) kertomuksista konkreettisen tiedon esitettiin olevan lähtöisin myös formaalin opetuksen ulkopuolelta: *yleissivistys ei ole pelkästään koulutuksen kautta saatua vaan myös opitun/koetun elämän kautta tullutta ymmärrystä ja tietoa* (K). Kansalaisopistolaisten vastauksissa tuotiin esille myös huoli kädentaitojen katoamisesta ($K=3$), mitä lukioaineistossa puolestaan ei nostettu esiin. Sen sijaan parissa lukiolaiskertomuksessa ($L=2$) maa-laisjärjen mainittiin kuuluvan yleissivistykseen.

Abstraktiin tietoon koulutuksen vaikutus yhdistettiin vahvemmin kuin konkreettiseen tietoon. Abstraktiin tietoon kuuluviksi luettiin useita yksittäisiä osaamisalueita, joista vahvimmin erottui historia ($K=21/L=28$). Historian merkityksellisyyttä perusteltiin pääasiassa sillä, että tieto historiasta auttaa ymmärtämään myös nykyhetkeä ja oppimaan menneisyydestä.

Kielellinen osaaminen näyttäytyi myös keskeisenä. Kielelliset perustaidot, kuten lukeminen ($K=9/L=2$) ja kirjoittaminen ($K=3/L=2$), liitettiin vastauksissa yleissivistykseen. Kansalaisopistolaisten kertomuksissa näitä kielellisiä perustaitoja painotettiin lukiolaisvastauksia enemmän kuvastaen pelkoa niiden heikentymistä: *osataanko enää kirjoittaa kynällä paperille mitään?* (K). Erityisesti tulevaisuuden yleissivistyksestä kerrottaessa vieraiden kielten hallinta ($K=15/L=20$) korostui enemmän kuin suomen kielen taito ($K=6/L=4$).

Tieto vieraista kulttuureista ja uskonnoista ($K=15/L=19$) nousi kertomuksissa keskeiseksi erityisesti erilaisuuden kohtaamisen ja ymmärtävän asenteen kannalta. Kulttuurisen tiedon ja kielitiedon välille muodostettiin kertomuk-

sisä myös yhteyksiä: *vieraan kielen hallinta on paras ja tärkein avain vieraan kulttuurin ymmärtämiseen* (κ).

Luonnontieteisiin (κ=9/L=5) liittyvien osa-alueiden kuulumisesta yleissivistykseen oli mainintoja sekä lukiolaisten että kansalaisopistolaisten vastauksissa. Erityisesti otettiin esille biologian, fysiikan, kemian, matematiikan ja maantieteen kuuluminen yleissivistykseen. Näitä mainintoja oli kuitenkin niin vähän, että ne niputettiin yhteisesti luonnontieteiden alle. Luonnontieteitä sivuten tieto ympäristöstä ja sen suojelemisesta (κ=7/L=7) ilmenivät myös kertomuksissa. Kansalaisopistolaisten vastauksissa oli filosofian (κ=9) merkitystä painottavia mainintoja, joita lukiolaisten vastauksissa ei ollut lainkaan. Perusteluksi filosofian kuulumiselle yleissivistykseen nostettiin inhimillinen ja ymmärtävä näkökulma, aivan kuten kulttuureihin ja uskontoihin liittyvän tiedon kohdalla: *filosofisia tietoja ja taitoja tarvitaan, jotta ymmärtäisimme erilaisia ihmisiä* (κ).

Selvästi yksittäisiä tiedon osa-alueita enemmän kertomuksissa korostui kuitenkin laajojen kokonaisuuksien hahmottaminen (κ=24/L=30). Yksittäisiä tiedon osa-alueita luettelauttaessakin ajatus oli tyypillistä suunnata kohti laajaa kokonaiskäsitystä. Laajan yleissivistyksen luomisen kannalta keskeisiksi nostettiin ajattelutaidon, itsenäisen tiedonhaun, yleisen kiinnostuneisuuden ja uteliaisuuden kehittäminen. *Tyypillisesti yksittäisen tiedon sijaan yleissivistystä on enemmänkin laajojen kokonaisuuksien ymmärtäminen* (κ). Yleissivistyksen nähtiin ikään kuin luovan perustan, jolle voi rakentaa uutta tietoa. Tiedon rakennusaineiden laatuun kiinnitettiin myös huomiota painottaen oman ajattelun ja kriittisen pohdinnan sekä mediakriittisyyden (κ=12/L=7) merkitystä tiedon määrän lisääntymisen ja nopeamman saavutettavuuden myötä. Tietoa tuotetaan paljon, mutta on yhä haastavampaa arvioida sen luotettavuutta. *Minua ainakin ahdistaa tämä aika. Mikä on totta ja mikä ei* (κ).

Vaikka laajojen kokonaisuuksien hallintaa korostettiin, joissakin kertomuksissa yleissivistykseen kuuluviksi mainittiin hyvin yksityiskohtaisia asioita. Selvimmin tämä näkyi kertomuksissa, joissa tietokilpailut kuvattiin ikään kuin yleissivistyksen mittareina: *oltiin katseltu "Haluatko miljonääriksi" ihmeteltiin yleissivistyksen puutetta* (κ). Tästä näkökulmasta laajan yleissivistyksen voisi käsittää koostuvan pienistä osista. Aineiston perusteella tällaiset

yksityiskohtaiset tiedot liittyvät usein omaan, tässä tapauksessa suomalaiseen, yhteiskuntaan. Tieto Suomen presidenteistä kuuluu vahvemmin suomalaiseen yleissivistykseen kuin jonkin toisen maan yleissivistykseen. Samalla toisissa kertomuksissa yksityiskohtaisiin tiedon sirpaleisiin keskittyminen nähtiin epäolennaisena laajan yleissivistyksen kehittymisen kannalta. Yleistä oli esimerkiksi painottaa historian hahmottamista kokonaisuutena yksittäisten vuosilukujen tai hallitsijoiden muistamisen sijaan. Erityisesti osassa lukio-laisten kertomuksista yksityiskohtaisen tiedon kuuluminen yleissivistykseen esitettiin ironisen päivittelyn kautta ärsyttävänä niuhottamisena. *Ja kyllä sen verran historiasta pitää olla perillä että ainakin Kekkonen ja Ahtisaaren tietää. Muuten on kyllä asunut aivan eri maailmassa koko ikänsä* (L).

Hieman laajemmasta näkökulmasta oppiaineet nähtiin yleissivistyksen osina. Erityisesti lukiolaisvastauksissa arvioitiin oppiaineiden tarpeellisuutta: uskonnon yms. ”*turbien aineiden*” *opiskelua ei tarvitsisi opettaa* (L). Osassa sekä kansalaisopistolaisten että lukiolaisten vastauksista otettiin esiin tiedon hyödyllisyys erityisesti työelämän kannalta. Hyödyllinen tieto kuvattiin kuitenkin pikemminkin yleissivistävän tiedon seuralaisena kuin vastinparina: *töitä tulee varmasti tarjolle monilta eri aloilta, joissa monipuolinen osaaminen on hyödyksi* (L).

Uuden tietotaidon omaksumisen mainittiin myös kuuluvan yleissivistykseen. Voimakkaimmin esiin nostettiin teknologisen kehityksen mukana pysyminen. Tässä yhteydessä teknologiaa käytetään yläkäsitteenä vastaajien käyttämille moninaisille käsitteille. Teknologian käsitteen alle on niputettu: tietotekniikka, ATK-taidot, IT-taidot, tietojen käsittely, ohjelmointi, elektroniikka, viestintävälineet ja tietotekniset laitteet (yleisimpinä kännykkä, tietokone ja tabletti) sekä sosiaalinen media. Teknologia on tähän yhteyteen melko laaja käsite, sillä se kattaa alleen modernien innovaatioiden lisäksi myös aikoinaan uudistukselliset keksinnöt, kuten kirjat tai työkalut (Kahn 2010, 63–64). Kertomuksissa keskityttiin kuitenkin vain tällä hetkellä ja tulevaisuudessa käytössä olevaan teknologiaan. Yleisintä ($\kappa=21/L=26$) oli todeta teknologian kehityksen seuraamisen kuuluvan yleissivistykseen. Useimmista kertomuksista välittyi yksimielisyys siitä, että yleissivistykseen kuuluu osata käyttää kaikenlaista teknologiaa (L). Sen sijaan erityisesti tietotekniikan kehitykseen

liitettiin sekä positiivisia että negatiivisia mielikuvia. Teknologian positiivisena ($\kappa=6/L=3$) piirteinä kuvailtiin tiedonhaun helpottumista ja muistamisen tarpeen vähenemistä. *Kuten nykyään varmasti myös tulevaisuudessa tieto löytyy netistä ja tulevaisuudessa varmasti yhä helpommin ja monipuolisemmin* (κ). Toisaalta pohdittiin, että yleissivistys saattaa heikentää tiedon ollessa helposti saatavilla. *Yleissivistys ei varmaan olisi niin hyvä koska kaikki tieto olisi netissä ja ihmiset luottaisivat siihen. Ei siis tarvisi oikeastaan ajatella omilla aivoilla juuri mitään* (L). Yleistä ($\kappa=12/L=6$) oli kuitenkin myös kuvata, että tietotekniikkaa käytetään liikaa, mikä saattaa häiritä kasvokkaista vuorovaikutusta ja ilmaista välinpitämättömyyttä. Tämä huomio liittyy osin jo seuraavaan luokkaan, moraaliseen sydämen sivistykseen.

Moraalinen sydämen sivistys painottuu tietotaidon sijaan inhimilliseen ja humaaniin asennoitumiseen ja arvoihin, ei niinkään tiedolliseen sivistykseen. *Minä näen että yleissivistys on ja lähtee ihmisen sisältä! Se ei varsinaisesti tule tiedosta vaan sydäimestä* (κ). Eniten ($\kappa=37/L=16$) korostettiin yleistä inhimillisyyttä, kuten suvaitsevaisuutta, empatiaa ja pehmeiden arvojen merkitystä. Myös käytöstapojen ja tilannetajun ($\kappa=23/L=21$) merkitystä korostettiin. Käytöstavat ovat konventioita, joilla osoitetaan kunnioitusta ja välittämistä. Kunnioittavan ja suvaitsevan asenteen osoittamiseksi kerrottiin tarvittavan konventionaalista tietoa käytöstavoista, jotka voivat vaihdella kulttuurien välillä. Sosiaaliset vuorovaikutustaidot ($\kappa=13/L=9$) mainittiin myös osana yleissivistystä ja yhdistettiin pyrkimykseen ymmärtää muita ihmisiä. Lisäksi muutamissa vastauksissa ($\kappa=3/L=3$) tuotiin esiin tarve itsensä hyväksymiseen ja ymmärtämiseen. Muutamissa ($\kappa=3$) kansalaisopistolaisten kertomuksista oltiin myös huolissaan sukupolvien välille muodostuvasta kuilusta, joka vaikeuttaa vuorovaikutusta. *Kebitys kebittyy joka alueella niin nopeaan, ettei isovanhemmat ymmärrä lastenlastensa puhetta puheenaiheesta puhumattakaan* (κ). Yleisemminkin kertomuksissa tuotiin esiin toive pyrkimyksestä ymmärrykseen ja jaettuihin käsityksiin eri sukupolvien välillä. *Yleissivistykseen kuuluisi opettamisen kautta lähentää eri ryhmiä ja eri-ikäisiä ihmisiä* (κ). Tästä näkökulmasta yleissivistys käsitetään yhteiseksi tietoperustaksi, jonka ansiosta ihmiset ymmärtävät toisiaan. Tämä on yksi esimerkki siitä, miten tiedollinen ja taidollinen sivistys voi yhdistyä moraaliseen sydämen sivistykseen.

Yhteiskunnallinen sivistys on osittain päällekkäinen tiedolliseen ja taidolliseen sivistykseen kuuluvan laajan kokonaiskäsityksen rakentamisen kanssa. Laajaa kokonaiskäsitystä rakennettaessa yksittäisistä tiedon osa-alueista pyritään luomaan kokonaiskuvaa maailmasta ja sen toiminnasta, kun taas yhteiskunnallinen sivistys rajautuu yhteiskunnan todellisuuden seuraamiseen ja mielipiteen muodostamiseen siitä. Erityisesti kertomuksissa korostui politiikan ja talouden seuraaminen ($\kappa=12/L=18$). Aineiston perusteella yhteiskunnallinen sivistys on laajenemassa globalisaation myötä myös yksittäisen yhteiskunnan tai valtion rajojen ulkopuolelle: *yleissivistykseen kuuluu maailman tapahtumien seuranta – niin lähellä kuin kauempanakin* (κ). Aikansa seuraaminen näyttäytyi kertomuksissa vahvasti osana yleissivistystä. Samoin kuin aiemmin mainitun luotettavan tiedon etsinnän, myös aikansa seuraamisen kerrottiin vaativan kriittisyyttä ja medialukutaitoa. Osassa kertomuksista myös viitattiin aineiston keräysajankohtana pinnalla olleisiin uutisiin, kuten Yhdysvaltojen presidentin valintaan. *Ihmisten mediakriittisyyttä olisi syytä lisätä (esim. jos lehti kertoo kantansa esimerkiksi USA:n vaaliehdokkaista, eivät ihmiset osaa ottaa omaa kantaa vaan lehden kanta on ainoa oikea)* (L). Ajankohtaisten asioiden lisäksi yhteiskunnallinen sivistys pitää sisällään myös tietoisuuden menneistä tapahtumista: *varsinkin nuorille poliittista sekä historiallista sivistystä, missä mennään, mitä maailmalla tapahtuu ja miten maailma on muuttunut* (L). Tästä näkökulmasta myös yhteiskunnallista sivistystä voidaan välittää tuleville sukupolville.

Esteettinen sivistys erottui aineistosta hienovaraisimmin, mutta kuitenkin molempien vastaajaryhmien kertomuksista. Esteettiseen sivistykseen ($\kappa=6/L=4$) on sisällytetty maininnat kiinnostuksesta kulttuurin ja taiteen seuraamiseen ja harrastamiseen.

Tarvitaan myös kulttuurista tietoutta ja taiteellisia kykyjä, jotta jokainen voi harrastaa monipuolisesti ja ilmaista itseään ja näin parantaa omaa hyvinvointiaan ja elämänlaatuaan (L).

Aineiston perusteella yleissivistykseen kuuluu täten tietojen ja taitojen hankkimisen lisäksi myös taiteellisen sivistyksen ylläpitäminen. Vähäisten mainintojen vuoksi on kuitenkin syytä olettaa, ettei esteettistä sivistystä pidetä kovin keskeisenä yleissivistykselle. Taiteen painoarvo yleissivistyksen osana

saattaa aineiston mukaan olla hiipumassa. *Tulevaisuudessa on varmaan paljon enemmän tieteeseen liittyvää uutta yleissivistystä sillä tieteen kehitys on nykypäivänä merkittävämpää kuin taiteen (L).*

Onko yleissivistys muuttuva käsite?

Yleissivistys on laaja käsite, johon kuuluu sekä muuttuvia että pysyvämpiä osa-alueita. Aineiston perusteella muuttuvat ja muuttumattomat ainekset on jaettu kolmeen luokkaan:

1. Säilyvä yleissivistys
2. Päivittyvä yleissivistys
3. Laajeneva yleissivistys

Säilyvään yleissivistykseen kuuluvat ne yleissivistyksen osa-alueet, jotka säilyvät tai halutaan säilyttää. Erityisesti moraaliseen sydämen sivistykseen kuuluvien osa-alueiden, kuten toisten ihmisten kunnioittaminen ja tavat osoittaa tätä arvostusta, kuvattiin tärkeiksi säilyttää.

Pyrkimys yleissivistyksen säilyttämiseen nousi vahvemmin esiin kansalaisopistolaisten kuin lukiolaisten kertomuksista. Samoin huoli yleissivistyksen heikkenemisestä ($K=20/L=14$) välittyi erityisesti kansalaisopistolaisten kertomuksista. Lukiolaisten kertomuksissa huoli yleissivistyksen heikkenemisestä otettiin esiin vain tämän hetken yleissivistyksestä puhuttaessa, ja silloinkin imitoiden iäkkäämmäksi kuvailtua puhujaa heijastellen yleisiä stereotyyppioita.

Osassa ($K=16/L=7$) kertomuksista painotettiin, ettei yleissivistys saisi muuttua ollenkaan, vaan se pitäisi pikemminkin *palauttaa entiselle tasolle* (L). Taustalla lienee turvallisuutta luova pysyvyyden tarve, jolloin nopeat muutokset herättävät ennakkoluuloja ja pelkoja. Osassa ($K5=/L=8$) kertomuksista todettiin yksinkertaisemmin, ettei yleissivistys muutu tai ettei sen tarvitse muuttua, vaan se on tulevaisuudessa *samanlaista kuin tälläkin hetkellä* (L). Kansalaisopistolaisten kertomuksissa oltiin ehdottomampia muuttumattomuuden suhteen, kun taas osassa lukiolaisten kertomuksista tuotiin esiin kehitysmahdollisuus: *yleissivistyksen ei tarvitse muuttua juurikaan nykyisestä. Sen pitää toki kehittyä, mutta ei muuttua kokonaan* (L). Sen sijaan, että yleissivistyksen ajateltaisiin säilyvän tai muuttuvan kokonaan, kenties sopivampaa on puhua yleissivistyksestä päivittyvänä käsitteenä.

Päivittyvä yleissivistys sisältää ajatuksen yleissivistyksen kehittymisestä. Aineiston perusteella se sijoittuu pääasiassa tiedollisen ja taidollisen yleissivistyksen alueelle, sillä tieteen kehitys ja uudet oivallukset kerrostuvat aiempien tietojen ja taitojen päälle kehittämällä niitä eteenpäin. Monissa (K=17/L=14) kertomuksissa yleissivistyksen todettiin muuttuvan ainakin jonkin verran. Yhdessäkin kansalaisopiston kertomuksista ei mainittu, että yleissivistyksen pitäisi muuttua. Sen sijaan osassa lukiolaisten (L=6) kertomuksista tarve yleissivistyksen muuttuvuuteen nousi vahvemmin esiin. Vahvimmin päivittyväksi kokonaisuudeksi kuvattiin teknologia. Erityisesti tietotekniikan hallinnan uskottiin kuuluvan tulevaisuudessa yhä vahvemmin yleissivistykseen: *kaikki alat edellyttävät tietotekniikan hallintaa. Maailma muuttuu ja työelämän sekä yhteiskunnan vaatimukset samalla* (K).

Laajeneva yleissivistys ilmentää puolestaan yleissivistyksen laajenevaa luonnetta yli kansallisten ja valtiollisten rajojen. Siten laajeneva yleissivistys yhdistyy pääasiassa yhteiskunnalliseen sivistykseen. Yleissivistykseen kuuluviksi määritellyt tiedot ja taidot ovat osin yhteiskuntakohtaisia. Yhteiskuntaan ja kulttuuriperintöön liittyvä tieto esimerkiksi johtajista, kaupungeista tai sosiaalisista konventioista vaihtelevat valtioiden välillä. Toisten yhteiskuntien asioiden ei koeta aineiston perusteella kuuluvan yhtä vahvasti yleissivistykseen kuin oman yhteiskunnan asioiden. Kertomuksista on kuitenkin pääteltävissä, että yleissivistyksen koetaan olevan laajenemassa globalisaation myötä yli kansallisten ja valtiollisten rajojen.

Samalla kielitaito näyttäytyi kertomuksissa yhä arvokkaampana erityisesti kansainvälisen vuorovaikutuksen kannalta. Vieraiden kielten hallintaa painotettiin enemmän kertomusvariaatioissa, jossa keskusteltiin tulevaisuuden yleissivistyksestä. *Kokemukseni mukaan vieraan kielen hallinta on paras ja tärkein avain vieraan kulttuurin ymmärtämiseen. Ja se puolestaan on sitä yleissivistystä* (K). Yleisesti ottaen tarve hahmottaa myös muiden maiden historiaa, kulttuuria ja kieltä voisi tulkita pyrkimykseksi edetä kohti suvaitsevaisuutta ja siten kohti moraalista sydämen sivistystä.

Yhteenvetona yleissivistys näyttää rakentuvan spiraalimaisesti. Se ottaa mukaansa aineksia menneestä, päivittää niitä ja pyrkii vastaamaan myös tulevaisuuden tarpeisiin laajentuen kohti kattavampaa ymmärrystä maailmasta.

Kehyskertomusvariaatioiden ja taustamuuttujien vaikutus

Merkittävin ero vastaajien välillä oli ikä, mihin pyrittiin tietoisesti keräämällä aineistoa lukioikäisiltä ja toisaalta kansalaisopistojen kursseilta, joissa suurin osa osallistujista oli eläkeläisiä. Sisällöllisesti vastaajaryhmät olivat pitkälti samaa mieltä yleissivistykseen kuuluvista osa-alueista. Vain filosofian kuulumista yleissivistykseen ei mainittu ollenkaan lukiolaisten kertomuksissa. Joitain osa-alueita puolestaan painotettiin toista vastaajaryhmää enemmän. Kansalaisopistolaisten kertomuksissa painottui lukiolaisia enemmän lukemisen ja käsillä tekemisen merkitys, yleisen inhimillisen asenteen ja kriittisen ajattelun omaaminen sekä sosiaalisten taitojen ja vuorovaikutustaitojen merkityksellisyys. Lisäksi kansalaisopistolaisten kertomuksissa oltiin huolestuneempia tietotekniikan liiallisesta käytöstä kuin lukiolaisten kertomuksissa. Lukiolaiskertomuksissa puolestaan painotettiin kansalaisopistolaisten kertomuksia enemmän teknologian ja vieraiden kielten hallitsemisen tärkeyttä sekä laajojen kokonaisuuksien hahmottamista. Molemmat sukupolvet kaipasivat ymmärrystä toisiltaan.

Kehyskertomusvariaatioiden tuottama selkein ero liittyy teknologiseen kehitykseen. Aineiston perusteella teknologian merkityksen koetaan voimistuvan tulevaisuudessa. Tulevaisuuden yleissivistyksen ollessa keskustelun aiheena teknologinen kehitys ($K=17/L=23$) nousi keskeiseksi teemaksi ja sen mukana pysyminen koettiin tärkeäksi. Sen sijaan tämän hetken yleissivistykseen keskittyvissä kertomuksissa erityisesti kansalaisopistolaiset kiinnittävät huomiota teknologian liialliseen käyttöön ($K=12/L=6$).

Huomattavaa on, että lukiolaisten kertomukset muuttuivat kehyskertomusvariaation mukaan, kun taas kansalaisopistolaisten kertomuksiin variaatio ei juurikaan vaikuttanut. Tämän hetken yleissivistys näyttäytyi lukiolaisten kertomuksissa valmiiksi annettuna ja jokseenkin muuttumattomana. Tyypillistä oli imitoida vanhemman sukupolven päivittelyä nuorten heikentyneestä yleissivistyksestä: *Nykynuorten yleissivistys on aika huonoa. No niin on, eihän nykynuoret tiedä edes vanhoja presidenttejä* (L). Tämän hetken yleissivistys kuvastuu siten lukiolaisten kertomuksissa vanhemman sukupolven määrittelemänä käsitteenä, jonka sisältöön ei voi itse vaikuttaa. Sen sijaan tulevaisuuden yleissivistyksestä puhuttaessa nuorten heikentynyttä yleissivistystä ei mainittu

kertaakaan, mutta yleissivistyksen mahdollisuuksia ja rajoja alettiin pohtia vapaasti. Osa lukiolaisten kertomuksista painotti yleissivistyksen tarvetta muuttua, osa taas sen säilyttämistä ennallaan. Eniten kannatusta vaikuttaisi silti saavan näiden välimuoto, jonka mukaan käsityksen yleissivistyksestä tulisi osittain muuttua ja osittain säilyä. Kun otetaan huomioon, että lukiolaisten kertomuksissa yleissivistykseen liitettiin pitkälti samat kokonaisuudet kuin kansalaisopistolaisten kertomuksissa, lukiolaisten käsitys yleissivistyksestä eivät vaikuta eroavan kovinkaan jyrkästi vanhemman sukupolven ajatuksista.

Lukioaineiston sisäiset erot selittyivät myös pitkälti iän mukaan. Kolmannen (n=35) vuosikurssin opiskelijat painottivat selvästi nuorempia enemmän yhteiskunnalliseen sivistykseen kuuluvaa laajojen kokonaisuuksien hallitsemista sekä moraaliseen sydämen sivistykseen kuuluvia inhimillisyyttä, suvaitsevaisuutta ja konventionaalista tietoa näiden osoittamisesta, kuten käytöstapoja ja tilannetajua. Toisen (n=30) vuosikurssin opiskelijat puolestaan painottivat muita enemmän yhteiskunnalliseen sivistykseen liittyvää tietoa yhteiskunnasta, politiikasta ja taloudesta, mutta myös tiedolliseen ja taidolliseen sivistykseen liittyvää konkreettista hyvinvointia ja arkisia toimia käsittelevää tietoa. Ensimmäisen (n=18) vuosikurssin opiskelijoita osallistui tutkimukseen selvästi vähiten. Heidän kertomuksissaan esiintyivät pitkälti samat sisällöt kuin muiden vuosikurssien kertomuksissa, mutta koulutus ja auktoriteettien käsitykset kuvastuivat vahvemmin. Tästä päätellen lukiolainen hahmottaa maailman aluksi pitkälti koulun ja kodin kautta, mutta lukio-opintojen loppuvaiheessa itsenäistymiseen liittyvät käytännön asiat alkavat kiinnostaa yhä enemmän. Valmistumisen kynnyksellä puolestaan aletaan hakea omaa suhtautumista maailmaan ja paikkaa siinä. Kansalaisopistolaisten vastauksissa ikä ei näyttänyt juurikaan vaikuttavan vastauksiin. Kansalaisopistolaisilta kysyttiin myös koulutustaustaa, mutta sen suhteen erot olivat myös vähäisiä. Karkeasti yleistäen korkeimmin kouluttautuneet arvostivat vahvemmin lukeneisuutta, koulutusta ja filosofista tietämystä, kun taas alemmin kouluttautuneet korostivat hieman enemmän käytännön osaamista.

Pohdinta

Miten laajasti yleissivistys käsitetään ja muuttuvatko siihen liitetyt käsitykset ajan myötä? Tulosten perusteella yleissivistykseen katsotaan kuuluvan neljä osa-aluetta: tiedollinen ja taidollinen sivistys, moraalinen sydämen sivistys, yhteiskunnallinen sivistys ja esteettinen sivistys. Nämä osa-alueet menevät osin limittäin. Esimerkiksi tiedollisen ja taidollisen sivistyksen alle luokitellut laaja-alainen osaaminen, tieto kulttuureista ja uskonnoista sekä filosofia painottavat kaikki ymmärtävää asennetta ja suvaitsevaisuutta, jotka puolestaan ovat yhteisiä myös moraalille sydämen sivistykselle ja yhteiskunnalliselle sivistykselle.

Muuttuvuutensa suhteen yleissivistyksen voidaan katsoa olevan säilyvä, päivittyvä ja laajeneva käsite. Tämä käsitys täydentää aiempaa näkemystä sivistyksestä osin muuttuvana ja osin säilyvänä käsitteenä (Laukia 2016, 58; Ojanen 2010, 14). Aineiston perusteella yleissivistyksessä halutaan säilyttää moraalinen sydämen sivistys, jonka ytimenä on ymmärtävä ja välittävä asenne maailmaa ja ihmisiä kohtaan. Yleissivistyksen sisältö päivittyy uusien tiedollisten ja taidollisten innovaatioiden ja teknologisen kehityksen myötä. Ajan tasalla pysyminen vaatii myös yhteiskunnallista sivistystä. Käsitys yleissivistyksestä on kuitenkin kansainvälistymisen myötä laajenemassa yli rajojen. Edelleen yleissivistys näyttäytyy siinä määrin yhteiskuntakohtaisena, että yksityiskohdaisemmin tulisi tuntea oman yhteiskuntansa asiat. Yhä enemmän tarvitaan kuitenkin tietoa ja ymmärrystä myös oman lähipiirin ulkopuolelta.

Käsitykset yleissivistyksestä ovat siis osin yhteisössä jaettuina ja muuttuvat spiraalimaisesti säästäten vanhaa ja ottaen mukaan uutta. Tämä mahdollistaa käsitysten muuttumisen siten, että riittävä ymmärrys sukupolvien välillä säilyy. Yleisesti ottaen tuleville sukupolville pyritään välittämään yleissivistykseen kuuluviksi katsotut sisällöt, kuten olemassa olevat tiedot, taidot ja sosiaaliset konventiot. Maailman muuttuessa myös käsitys yleissivistyksestä muuttuu ja seuraavalle sukupolvelle välitettävä käsitys yleissivistyksestä on taas hieman erilainen.

Muutos näyttäisi tapahtuvan samankaltaisena spiraalimaisena etenemisenä myös yksilöiden tasolla. Lukioaineiston perusteella nykyinen käsitys yleissivistyksestä nähdään vanhemman sukupolven sanelemana ja oman vaikutus-

vallan ulottumattomissa olevana käsitteenä. Lukiolaisen silmissä yleissivistys on ulkopuolelta määritelty ja opetussuunnitelmaan kirjattu tavoite, johon on pyrittävä tutkinnon saavuttaakseen. Kun nuoret saavat tilaisuuden ajatella tulevaisuuden käsitystä yleissivistyksestä, he eivät hylkää edellistä käsitystä täysin, vaan ottavat mukaan siitä osia tehden käsitykseen omia päivityksiään ja laajennuksiaan. Yleissivistävä koulutus tähtääkin parhaimmillaan oman ajattelun kehittämiseen ja itsenäisten valintojen tekemiseen, ei niinkään vanhojen ajattelumallien toistamiseen.

Kuten artikkelin alkupuolella todettiin, yleissivistys on moniulotteinen ja monitulkintainen käsite, johon liittyy useita jännitteitä. Aineiston perusteella yleissivistykseen ei juurikaan enää liitetä elitistisyyden mielikuvia, vaan siinä korostuu pikemminkin tasa-arvoisuus. Tämä näkyy selvimmin siinä, että läpi aineiston painotettiin yleissivistyksen kuulumista kaikille. Yhteiskuntaluokkien eroja ei ilmaistu. Pyrkimys tasa-arvoon saattaa kieliä myös syvemmästä halusta suojella hyvinvointiyhteiskunnan arvoja kilpailun ja talouden hallitsemassa ajassa. On kuitenkin myös huomioitava, että vastaajat olivat itse joko lukiossa tai omasta halustaan kansansivistyksellisessä koulutuksessa opiskele-massa, eli he kaikki olivat jo valmiiksi yleissivistykseen tähtäävän koulutuksen piirissä. Ammatillisessa koulutuksessa opiskelevien nuorten mielikuvat saattaisivat jossain määrin poiketa tässä aineistossa esiintyneistä. Elitististä kirjallisen sivistyksen korostamista käytännöllisten taitojen kustannuksella eivät tämän aineiston vastaajat kuitenkaan tuoneet esiin. Sen sijaan yleissivistykseen kuuluviksi otettiin tiedollisten osa-alueiden lisäksi myös muun muassa käytännön osaamisen ja kädentaitojen sekä inhimillisen sydämen sivistyksen merkitys.

Hierarkkinen asetelma esiintyi sen sijaan aineistossa sukupolvien välillä. Vanhempi sukupolvi nähdään auktoriteettiasemassa tämän hetken yleissivistystä määriteltäessä, mitä osa lukiolaisista ironisoi kertomuksissaan. Sivistyksen idean kannalta sukupolviasetelma on välttämätön: sivistysperintö on aiempien sukupolvien rakentamaa ymmärrystä, tietoa ja moraalialia, jonka uudet sukupolvet kohtaavat sivistys- ja sosialisaatioprosessissaan. Asetelman ydin on tällöin toki juuri se, että sivistyneillä on valtaa sivistää muita. Nuorista tämä voi usein tuntua holhoavalta, varmasti etenkin silloin, jos vanhemmat

sukupolvet eivät halua kuunnella nuorten käsityksiä siitä, millaista uudistuvaa yleissivistystä nuoret kokevat tarvitsevansa tulevaisuudessa. Toisaalta vanhemmat sukupolvet voivat suhtautua perustellun kriittisesti ajatukseen, että vähäisellä elämäkokemuksella ja ennen itsenäistymistä, jatko-opintoja ja ammattia nuoret voisivat itse tietää, millainen on se maailma, jossa he tulevat aikuisina toimimaan. Tältä osin yhteisen yleissivistyksen rajaamisen ja kohdentamisen ongelma on ajankohtainen. Viime vuosina on esitetty vaatimuksia lukio-opintojen vapaammasta valinnasta, jolloin valtaa päättää oman koulusivistyksensä painotuksista siirrettäisiin nuorille.

Koulutuksesta ja elämästä saatavan yleissivistyksen välinen jännite esiintyi myös aineistossa. Yhtäältä yleissivistyksen katsottiin perustuvan peruskoulussa tai lukiossa saatavaan tietoon ja yleissivistystä määriteltiin yleisesti oppiaineiden kautta. Oppiaineiden näkökulmasta opetussuunnitelmaan kirjattujen tavoitteiden ja oppiainesältöjen nähdään antavan valmistuvalle opiskelijalle paitsi päästötodistuksen myös yleissivistyksen. Tästä päätellen myös lukio nähdään edelleen yleissivistävänä, vaikka sen sisältöjä saatetaan kritisoida. Toisaalta osassa kertomuksista koulutuksen osuutta vaimennettiin korostamalla elämäkokemuksesta saadun tiedon merkityksellisyyttä yleissivistykselle. Kyseessä ei välttämättä olekaan erimielisyys siitä, kehittykö yleissivistysprosessi koulutuksessa vai sen ulkopuolella. Kenties kyse onkin siitä, mitä yleissivistyksen osa-aluetta ajatellaan. Aineistosta päätellen tiedollinen sivistys liitetään vahvemmin koulutuksesta, ja taidollinen sivistys elämästä, saatavaksi. Samoin tiedollinen sivistys ja sydämen sivistys eivät välttämättä ole toisilleen vastakkaisia jännitteitä, vaan yleissivistyksen eri osa-alueita. Tietoa voi hankkia myös informaaleissa ja sydämen sivistystä formaaleissa ympäristöissä.

Laaja-alaisuus näyttäytyy yhtenä yleissivistysprosessin keskeisimmistä tavoitteista. Aineiston mukaan yleissivistyksen kannalta on tavoiteltavaa pyrkiä paitsi mahdollisimman kokonaisvaltaiseen tietämykseen, myös kattavaan ymmärrykseen maailmasta ja sen tilanteesta. Kokonaisvaltaisen tietämyksen katsotaan rakentuvan pienemmistä osista, kuten tieteenaloista tai oppiaineista. Osa näistä tiedon osa-alueista, kuten historia tai kielitaito, liitetään toisia osa-alueita selvemmin yleissivistykseen, mutta yksimielisyyttä yleissivistykseen kuuluvista yksittäisistä tiedoista tullaan tuskin koskaan saavuttamaan.

Tämä puoltaa ajatusta siitä, että yleissivistys on osin poikkeava ja yksilöllinen kokonaisuus, joka on kuitenkin sidoksissa yhteisesti jaettuun käsityksiin.

Itsenäisen tiedonhaun, medialukutaidon, kriittisen ajattelun ja pyrki- myksen laajaan ymmärrykseen painotettiin kertomuksissa kuuluvan yhä vahvemmin yleissivistykseen. Tämä johtunee siitä, että nämä taidot koetaan yhä tärkeämmiksi nykyajassa, jossa luotettavaa ja puolueetonta tietoa on haas- tavaa löytää. Informaatiota on tarjolla runsaasti, mutta luotettavan tiedon löytäminen ja tunnistaminen on haastavaa. Informaation määrän kasvaessa myös totuuksien määrä on kasvanut (Niiniluoto 2016, 129). Samalla tietoa ja sivistystä etsitään yhä enemmän sähköisestä mediasta ja tietoverkoista (Jau- hiainen & Tähtinen 2015, 127). Näistä lähteistä saatava informaatio ei kui- tenkaan välttämättä ole luotettavaa tietoa, vaan usein eräänlaista metatietoa, jonka perusteella tiedetään jonkun sanoneen jotain ilman varmuutta tiedon todenpitävyydestä (Niiniluoto 2016, 130). Media kasvattaa, mutta ihmiset eivät yleensä ole tietoisia siitä, miten pitkälti he ovat median kasvatteja, sillä median pedagogiikka on usein huomaamatonta. Tarvitaan kriittistä ajattelua ja medialukutaitoa, jotta median toimintaa, sisältöä ja vaikutuksia yleisönsä voitaisiin arvioida kriittisesti. (Kahn 2010, 73.)

Yleissivistystä ja siihen liitettyjä käsityksiä ei ole aiemmin tutkittu eläyty- mismenetelmällä. Tällä tutkimusmenetelmällä saadaan kuitenkin uudenlainen näkökulma aiheeseen, sillä eläytymismenetelmässä vastaajat eivät välttämättä kerro suoraan omista käsityksistään, vaan eläytyvät kuviteltuun tilanteeseen. Siten menetelmä mahdollistaa vastauksen laajentamisen omaa ajattelua laa- jemmalle tasolle – mitä yleissivistys voisi olla. Samalla vastaajat voivat jakaa oletuksensa siitä, miten yleissivistys yleisesti ottaen käsitetään rajoittumatta välttämättä pelkästään omiin käsityksiinsä. Täten aineiston ei voi tulkita kertovan suoraan yksittäisten ihmisten käsityksistä, vaan välillisesti yleisem- min suomalaisessa yhteiskunnassa vallitsevista yleissivistyksen käsityksistä. Yhteenvetona voidaan todeta, että yleissivistys on eri-ikäisille ihmisille yhä voimissaan oleva spiraalimaisesti muuttuva käsite, joka vaikuttaa olevan kai- kille tuttu, mutta joka voi aiheuttaa laajuudellaan hämmennystä. Yleiskuva vaikuttaisi eri-ikäisilläkin ihmisillä olevan hyvin samankaltainen, mutta mitä tarkemmin yleissivistystä tarkastellaan, sitä enemmän käsitykset haarautuvat.

Yleissivistys nähdään yhä tarpeellisena etenkin laaja-alaisen tietämyksen ja maailmankuvan kehittymisen kannalta. Yleissivistys luo ikään kuin laajan ymmärryspohjan, joka auttaa omaksumaan ja tulkitsemaan uutta informaatiota ja uusia käytäntöjä. Yleissivistystä ei voida koskaan määritellä tyhjentävästi eikä se siten ole jotain, jonka yksilö voisi saavuttaa täysin. Se on pikemminkin ymmärrettävissä yleisen, kokonaisvaltaisen ja laaja-alaisen sivistymisen prosessiksi, joka on aina osittain muutoksessa niin yksittäisten ihmisten kuin ihmiskunnan tasolla. Yhteistä yleissivistyksen pohjaa voidaan pitää yllä välittämällä tulevalle sukupolvelle kulttuuriperintöä, jota kasvavat yksilöt puolestaan kehittävät ja vievät eteenpäin. Yhteisymmärryksen säilymiseksi yleissivistyksen sisällön tulee siten olla silti riittävän jaettu. Epäilemättä tällaisen yhteisymmärryksen rakentamisessa olisi hyötyä aiempaa jäsentyneemmästä ja selkeämmästä julkisesta keskustelusta, jossa yleissivistyksen merkitystä ja alaa avoimesti pohdittaisiin.

Aineistossa korostettiin tarvetta kulttuurien ja uskontojen väliseen ymmärrykseen. Tämän lisäksi tarvitaan kuitenkin myös sukupolvien välistä ymmärrystä. Yleissivistyneeltä ihmiseltä odotetaan kykyä asettua myös toisen ihmisen asemaan ymmärtävästi. Laajan tietopohjan lisäksi yleissivistykseen kuuluu siis myös yleinen avarakatseisuus, kiinnostus ja ymmärtävä asenne niin maailmaa kuin toisia ihmisiäkin kohtaan. Yleissivistyksen perusta ja ydin lieneekin juuri tällaisessa avoimessa suhtautumisessa elämään sekä pyrkimyksessä ymmärtää itseä, toisia ja maailmaa – toisin sanoen ennemminkin perustavanlaatuisessa halussa kasvaa ja kehittyä ihmisenä kuin missään tietyissä oppimisen osa-alueessa.

Lähteet

- Eskola, J. & Wallin, A. 2015. Eläytymismenetelmä: perusteet ja mahdollisuudet. Teoksessa R. Valli & J. Aaltola (toim.) *Ikkunoita tutkimusmetodeihin I: metodin valinta ja aineistonkeruu: virikkeitä aloittelevalle tutkijalle*. Neljäs uudistettu painos. Jyväskylä: PS-kustannus, 56–69.
- Halinen, I., Holappa A.-S. & Jääskeläinen, L. 2013. Puheenvuoro: Opetussuunnitelmatyö ja yleissivistävän koulutuksen uudistaminen. *Kasvatus* 44 (2), 187–194.
- Hanho, J. T. 1955. Suomen oppikoululaitoksen historia 2: 1809–1872. Porvoo: WSOY.
- Heikkinen, A. 1995. Lähtökohtia ammattikasvatuksen kulttuuriseen tarkasteluun: esimerkkinä suomalaisen ammattikasvatuksen muotoutuminen käsityön ja teollisuuden alalla 1840–1940. *Acta Universitatis Tamperensis* 442. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Hirsjärvi, S. 1998. Sivistys koulutuksen haasteena. *Kasvatus* 29 (2), 166–174.
- Häkkinen, K. 2004. Nykysuomen etymologinen sanakirja. Porvoo: WSOY.
- Jantunen, T. & Ojanen, E. 2016. Mikä ihmeen sivistys? Helsinki: Kriittinen korkeakoulu.
- Jauhiainen, A. & Tähtinen, J. 2015. Sivistys – siitäkö puhe mistä puute? *Kasvatus* 46 (1), 125–128.
- Kahn, R. 2010. *Critical Pedagogy, Ecopedagogy & Planetary Crisis: The Ecopedagogy Movement*. New York: Peter Lang Publishing.
- Keinänen, J. 2002. Ajattelun taidot, yleissivistys ja filosofian opetuksen oikeuttaminen. *niin & näin* 9 (3), 29–35.
- Kiusasmaa, K. Oppikoulu 1880–1980. Oulu: Kustannusosakeyhtiö Pohjoinen.
- Klafki, W. 2000. The Significance of Classical Theories of Bildung for a Contemporary Concept of Allgemeinbildung. Teoksessa I. Westbury, S. Hopmann & K. Riquarts (toim.) *Teaching as a reflective practice. The German didaktik tradition*. Mahwah: Lawrence Erlbaum, 85–107.
- Kokko, H. 2010. Sivistyksen varhaista käsittehistoriaa. *Kasvatus & Aika* 4 (4), 7–23.
- Koski, L. & Filander, K. 2009. Aikuiskasvatuksen jaettu kertomus: yhteisen hyvän tulkintoja. Teoksessa K. Filander & M. Vanhalakka-Ruoho (toim.) *Yhteisöllisyys liikkeessä. Aikuiskasvatuksen 48. vuosikirja*. Kansanvalistusseura ja Aikuiskasvatuksen tutkimusseura. Jyväskylä: Gummerus, 121–156.
- Laukia, J. 2016. Onko koulutusta jonka tavoitteena ei ole sivistys? *Kasvatus* 47 (1), 57–59. <https://ktl.jyu.fi/julkaisut/kasvatus/arkisto/abstraktimappi/sisjapk2016-1.pdf>. (Luettu 21.4.2017.)
- Lüth, C. 2000. On Wilhelm von Humboldt's Theory of Bildung. Teoksessa I. Westbury, S. Hopmann & K. Riquarts (toim.) *Teaching as a Reflective Practice. The German Didaktik Tradition*. Mahwah: Lawrence Erlbaum, 63–84.
- Meurman, A. 1883. Johdanto. Teoksessa *Sanakirja yleiseen sivistykseen kuuluwia tietoja varten (1883–1890)*. Teos ilmestynyt alun perin 12-osaisena sarjana. Helsinki: G. W. Edlund.
- Niiniluoto, I. 2016. Hyvän elämän filosofiaa. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura*.

- Ojanen, E. 2010. Arvot, tosiasiat ja sivistys. Teoksessa T. Jantunen & E. Ojanen (toim.) Arvot kasvatuksessa. Helsinki: Tammi, 7–16.
- OKM 2013. Tulevaisuuden lukio. Valtakunnalliset tavoitteet ja tuntijako. Opetus- ja kulttuuriministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2013:14.
- OKM 2016. Uusi lukio – Uskalla kokeilla. Lukiokoulutuksen kehittämissuunnitelma. <http://www.minedu.fi/lukiokoulutuksen-kehittaminen/>. (Luettu 2.10.2017.)
- OPH 1993. Humanismin paluu tulevaisuuteen. 1993. Humanistis-yhteiskuntatieteellisen yleissivistyksen komiteamietintö. Opetusministeriö. Helsinki: Painatuskeskus. 1993:31.
- OPH 2014. Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet. 2014. Helsinki: OPH. http://www.oph.fi/download/163777_perusopetuksen_opetussuunnitelman_perusteet_2014.pdf. (Luettu 29.3.2017.)
- OPH 2017. Opetushallitus: kasvatus, koulutus ja tutkinnot. http://www.oph.fi/koulutus_ja_tutkinnot. (Luettu 29.3.2017.)
- Rantala, H. 2006. Sivistyksen käsitteen merkitysulottuvuuksista J. V. Snellmanin historiakäsityksessä. Ennen ja nyt 1.
- Rantala, H. 2013. Sivistyksestä sivilisaatioon. Kulttuurikäsitys J.V. Snellmanin historiallisessa ajattelussa. *Annales Universitatis Turkuensis C* 362. Turku: Turun yliopisto.
- Rapola, M. 1991. Sivistyksen suomenkielinen nimitys. Kielikello 3. (Lyhennelmä alkuperäisestä julkaisusta *Risukoista riipomia*. Helsinki: WSOY, 1953.)
- Siljander, P. 2014. Systemaattinen johdatus kasvatustieteeseen. Peruskäsitteet ja pääsuuntauksukset. Tampere: Vastapaino.
- Snellman, J. V. 1842. *Läran om staten*. Tukholma. Suom. Valtio-oppi. Teoksessa J. V. Snellman, *Kootut teokset*, osa 5. Toim. R. Savolainen ym. Helsinki: Opetusministeriö & Edita.
- Tieteen termipankki 2017. Filosofia: ”sivistys/yleissivistys”. <http://www.tieteen termipankki.fi/wiki/Filosofia:sivistys>. (Luettu 29.3.2017.)
- Tröhler, D. 2012. The German Idea of Bildung and the Anti-Western Ideology. Teoksessa P. Siljander, A. Kivelä & A. Sutinen (toim.) *Theories of Bildung and Growth*. Rotterdam: Sense Publishers, 149–164.
- Tähtinen, J. 2007. Modernia koulutusyhteiskuntaa kohti. Suomalaisen kansanopetuksen ja koululaitoksen kehitysuunteita autonomian ajalla. Teoksessa J. Tähtinen & S. Skinnari (toim.) *Kasvatus- ja koulukysymys Suomessa vuosisatojen saatossa*. Turku: Suomen Kasvatustieteellinen Seura, 101–147.
- Värri, V-M. 2010. Kasvatuksen ihanteista ja päämääristä tässä ajassa. Teoksessa T. Jantunen & E. Ojanen (toim.) *Arvot kasvatuksessa*. Helsinki: Tammi, 42–56.
- Väyrynen, K. 1992. *Der Prozess der Bildung und Erziehung in finnischen Hegelianismus*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Wallin, A., Helenius, J., Saaranen-Kauppinen, A. & Eskola, J. 2015. Eläytymismenetelmän ensimmäiset kolme vuosikymmentä: menetelmällisestä erikoisuudesta vakiintuneeksi tutkimusmenetelmäksi. *Kasvatus* 46 (3), 247–259.

- YLE 2013. Lukion tuntijakouudistukseen tarjolla kolme vaihtoehtoa. Yleisradio, uutiset, kotimaa 17.12.2013. <http://yle.fi/uutiset/3-6988823>. (Luettu 29.3.2017.)
- YLE 2016. 28 lukiota testaa nykyistä vapaampaa opiskelua. Yleisradio, uutiset, kotimaa 18.5.2016. <http://yle.fi/uutiset/3-8887523>. (Luettu 29.3.2017.)